

Revanche en emancipatie

De gekleurde vernieuwing van de Bijlmer

De vernieuwing van de Bijlmer is na jaren ploeteren eindelijk een succes: steeds meer bewoners willen blijven en grote delen van de Bijlmer lijken inmiddels een zwarte VINEX-wijk. Toch is niet iedereen tevreden. De overlast van drugsgebruikers en daklozen is minder, maar nog steeds erg hoog. Voor het garanderen van een succesvolle vernieuwing met tevreden bewoners en vastgoedontwikkelaars die in de Bijlmer willen investeren, moeten de 'undesirables' de wijk uit. De emancipatie van de zwarte middenklasse en de revanche op de 'undesirables' zijn sterk met elkaar verbonden.

MANUEL AALBERS

Neil Smith ontwikkelde zijn begrip 'revanchist city' oorspronkelijk als een concept dat de omslag in stedelijk beleid weergaf met betrekking tot gentrification. Al snel gaf hij het begrip een bredere lading als een bepaald type stedelijke herstructurering: neoliberale stedelijkheid. Hierin speelt de overheid steeds minder een regulerende rol op economische markten en is zij steeds meer een slaaf van de markt die privatisering als doel op zich is gaan beschouwen. Dit gaat samen met een toegenomen sociale controle van groepen die in de neoliberale ideologie een te geringe bijdrage leveren aan de markt. Vooral etnische minderheden moeten het vaak ontgelden. Wie niet mee kan komen, moet niet langer in de weg staan van de voorspoed die de markt zal brengen. Volgens Smith is de houding tegenover deze groepen – die ik 'undesirables' noem – niet langer een zorgende, maar een repressieve. De rol van de verzorgingsstaat verandert van vaderlijke staat die de kwakkelende kinderen een schouderklopje geeft, in de boze vader die maar niet begrijpt waarom zijn kinderen niets willen en kunnen. In plaats van een luisterend oor en wat extra duiden, is de oplossing straf, verwijdering of werkdwang.

In dit artikel zal ik de 'revanchist city' these niet toetsen aan de Nederlandse situatie, maar gebruiken als een heuristisch werktuig. Net als Loretta Lees gebruik ik het begrip 'revanchist city' naast dat van de 'emancipatory city'. In de gentrification-literatuur worden deze vertogen gebruikt als tegengestelden. De 'emancipatory city' is het Canadese antwoord op Smith en benadrukt de emancipatoire potentie die in steden aanwezig is om zich te verzetten tegen geïnstitutionaliseerde patronen van dominantie en onderdrukking. Stedelijke herstructurering kan tolerantie creëren en sociale diversiteit bevorderen. In tegenstelling tot het 'revanchist city' vertoog, legt het 'emancipatory city' vertoog niet de nadruk op conflict, maar op het vredig naast elkaar samenleven van verschillende groepen. Het benadrukt het emancipatoire potentieel voor groepen die sociaal-cultureel wel gemarginaliseerd zijn, maar financieel-economisch niet. In de gentrification-literatuur is veel aandacht voor 'seksuele minderheden' zoals homo's, maar we kunnen ook aan economisch succesvolle migranten denken. In tegenstelling tot Smith is mijn uitgangspunt niet dat revanche zich tegen etnische minderheden in het algemeen richt, maar tegen overlastverzorgende armen die weliswaar ook voornamelijk uit etnische minderheden bestaat. De 'revanchist city' en de 'emancipatory city' zijn twee verschillende vertogen die als heuristische werktuigen kunnen worden ingezet om stedelijke ontwikkelingen en beleid te analyseren – in dit geval het stedelijke vernieuwingsbeleid in de Amsterdamse Bijlmer.

Verval en emancipatie

De Amsterdamse polder Bijlmermeer werd tussen 1968 en 1977 voor een groot deel bebouwd met hoogbouwflats. Deze moesten enerzijds de kwantitatieve woningnood (absoluut tekort aan woningen) en anderzijds de kwalitatieve woningnood (tekort aan 'goede' woningen) oplossen voor de stad Amsterdam. Veel Amsterdammers verkozen echter de suburbs en buitenwijken boven de 'stad van de toekomst'. De woningen in de Bijlmer waren groot en omringd door groen, maar het waren geen eengezinswoningen en ze hadden geen privé-tuin. Als gevolg van de (aangekondigde) onafhankelijkheid van Suriname in 1975 stroomde de wijk vol met Surinamers. Hun keuze voor de Bijlmer was er vaak één van gebrek aan keuze – in de Bijlmer

Tweederde van de hoogbouwflats in de Bijlmer wordt gesloopt (Foto Manuel Aalbers)

kon je het makkelijkste een woning krijgen. Daarnaast werd de Bijlmer het toevluchtsoord van andere groepen die elders geen woning konden huren: 'gewone' huishoudens met een laag inkomen, maar ook een groep asociale en verslaafden.

Voordat de laatste hoogbouwflats waren opgeleverd, verkeerde de Bijlmer reeds in staat van verval. In 1985 stond een kwart van de woningen leeg terwijl er op regionaal niveau een tekort aan woningen was.

Al snel werden de eerste reddingspogingen ondernomen. De ene maatregel en vernieuwing volgde kort op de andere. De huur werd verlaagd, bewakingscamera's geïnstalleerd, het gebruik van de parkeergarages gratis en semi-publieke ruimten zoals de entree, lift en galerij werden veelvuldig aangepakt, opgeknapt en beveiligd. Het succes was wisselend en altijd te beperkt. Daarom kwam er in 1992 een groot vernieuwingsplan voor de Bijlmerhoogbouw. Een kwart van de flatblokken kreeg een sloochnominatie. In de herziene plannen van 2002 stond dat maar liefst tweederde van de flats gesloopt zou worden. De helft van de hoogbouwblokken is inmiddels gesloopt en vervangen door eengezinswoningen, aangevuld met middelhoogbouw. Sloop

en vernieuwing gaan nog zeker zeven jaar door. Pas jaren na het plan uit 1992 werd dit fysieke beleid aangevuld met sociaal-economisch beleid. Het fysieke beleid kostte tot nu toe een kleine twee miljard euro. Een half miljard daarvan is niet-kostendekkend.

In de eerste jaren van de grootschalige vernieuwing was het succes nog gering en bleef de Bijlmer een doorgangshuis in plaats van een thuis. In de tweede helft van de jaren negentig werd langzamerhand het punt van de kritische massa bereikt en wilden steeds meer bewoners in de Bijlmer blijven in plaats van er zo snel mogelijk weer weg. Het bloeiende Surinaamse cultuurleven heeft daar ongetwijfeld een rol in gespeeld, evenals de bovengemiddelde inkomensverbetering onder Surinamers in een tijd van toch al sterke economische groei. Ook andere migrantengroepen zoals de Ghanezen gingen de Bijlmer als hun nieuwe thuis beschouwen. Er was duidelijk sprake van een dubbele emancipatie: de emancipatie van 'zwart Nederland' en die van de wijk de Bijlmer. Ook de witte stadsdeelraad van de Bijlmer werd in relatief korte tijd overgenomen door de zwarte middenklasse. Sinds een artikel in dagblad 'Het Parool' wordt deze groep aangeduid als de zwarte middenklasse. Deze 'klasse' is boegbeeld van zowel de 'geslaagde' Bijlmervernieuwing als van een oase in de woestijn van het multiculturele drama. Waar elders de integratie, de emancipatie, van migranten als mislukt wordt beschouwd, toont de Bijlmer aan dat

integratie wel degelijk samen kan gaan met behoud van de eigen cultuur. De tendens van de Bijlmer transformatie is er een van een hoogbouwwijk met huurwoningen en veel openbaar groen naar een laagbouwwijk met koopwoningen en veel privé-groen. De transformatie lijkt een groot succes, maar toch wordt er volop geklaagd. Terwijl de middenklasse de Bijlmer terug veroverd op de verloedering, is het resultaat niet een onverdeeld succes. De zwarte middenklasse mort en de 'undesirables' van de maatschappij krijgen het er niet makkelijker op.

Ontevredenheid en revanche

Alhoewel uit leefbaarheidsonderzoeken blijkt dat de Bijlmer niet langer de minst populaire wijk is van Amsterdam, is de vernieuwing geen onverdeeld succes. Uit een bewonersenquête blijkt dat een groot deel van de bewoners, ook in het reeds vernieuwde deel van de Bijlmer, ontevreden is over drugsgebruik, vuil op straat, criminaliteit en veiligheid. Drugsgebruik wordt door zowel de bewoners van het vernieuwde als van het niet-vernieuwde deel gezien als het grootste probleem. In het niet-vernieuwde deel ziet maar liefst zeventig procent dit als een groot probleem. Met name families zijn ontevreden en willen dat er meer wordt gedaan aan drugsoverlast en criminaliteit. Overigens vindt een derde van de bewoners van het vernieuwde deel dat de overlast de laatste jaren wel is afgenomen.

Zoals Neil Smith aangeeft, brengt de herovering van de stad door de middenklasse meer met zich mee dan alleen het aanbod van middenklassewoningen. Het gaat om de transformatie van hele wijken. Belangrijk daarbij is dat de vastgoedsector een wijk niet langer als een risicogebied definieert, maar als een kansrijk gebied. Daarom wordt vastgoedontwikkelaars volop de ruimte gegeven om, met behulp van overheidssubsidies en fiscale voordelen, niet alleen te voorzien in huisvesting, maar ook in 'leisure'. Het impliceert ook dat groepen die deze ontwikkeling in de weg staan, of het beeld van een bloeiende vastgoedmarkt vertroebelen, aangepakt moeten worden. In tegenstelling tot Smiths relaas leidt dit in de Bijlmer niet tot 'zero tolerance', maar tot een combinatie van verleiden, opjagen en aanpakken. Lage inkomensgroepen worden met een goede verhuisprijs verleid te verhuizen. Een deel verlaat graag de Bijlmer; een ander deel blijft liever. Hiermee wordt het doel van minder huishoudens met een laag inkomen gehaald. Door de 'geslaagde' vernieuwing willen echter ook steeds meer huishoudens met een laag inkomen blijven, maar doordat hoogbouw huurflats zijn vervangen door laagbouw koopwoningen wordt het steeds moeilijker om een geschikte woning te vinden voor gezinnen met een laag inkomen. Veel van deze huishoudens pikken echter ook wel een graantje van de vernieuwing mee: velen emanciperen bijvoorbeeld door werkbegeleidingsprojecten, of profiteren op z'n minst van een veiligere omgeving op een menselijkere schaal. Bovendien volgt solidariteit vaak de etnische lijn en de zwarte middenklasse beseft dat een deel van de lage klasse sociale functies vervult voor de middenklasse. De echte 'undesirables', sociale groepen die niet gewenst zijn en worden veracht door de dominante groepen in een samenleving, worden harder aangepakt en zelfs opgejaagd.

Revanche op de 'undesirables'?

De Bijlmer heeft grote problemen met drugsgebruikers, drugshandel en drugsgerelateerde criminaliteit. Bovendien blijkt uit onderzoek van Rensen en Deben dat bijna de helft van de Amsterdamse daklozen die op straat slapen in

*De vastgoedsector gelooft weer in de Bijlmer.
(Foto Manuel Aalbers)*

de Bijlmer verblijft. Meer dan tachtig procent van deze groep is verslaafd aan drugs. Het totaal aantal bij de gezondheidszorg in stadsdeel Zuidoost geregistreerde drugsgebruikers is 450. Daarnaast zijn er nog vele niet-geregistreerde gebruikers. Een groot deel van de drugsgebruikers hing rond op de Zeedijk en nabij het Centraal Station, maar zijn de binnenstad uitgejaagd. De omgeving van het oude winkelcentrum Ganzenhoef in de Bijlmer groeide daardoor als 'drugsplek', omdat de drugs die hier werd aangeboden een goede prijs-kwaliteitverhouding kende, er gebrek was aan sociale controle en een overmaat aan goede 'verstoppelken'.

Het lokale drugsbeleid is een mengeling van gezondheidszorg en het tegengaan van overlast. Een belangrijk doel is het van de straat verwijderen van daklozen en drugsgebruikers. Dit gebeurt zowel met de zachte als met de harde hand.

De zachte hand biedt nachtopvang, gezondheidszorg en gebruikersruimten; de harde hand (revanche) dwingt ze in beweging te blijven, jaagt ze weg en criminaliseert hun gedrag. De laatste jaren is de harde hand uitgebreid en de zachte hand verhard. Een speciaal politieteam dat in 2003 van start ging, heeft als expliciete taak drugsgebruikers te verwijderen van residentiële, commerciële en recreatieve plekken in de Bijlmer. Slaapplaatsen van daklozen worden 'onbeslaapbaar' gemaakt en bergingen die dienst deden als slaapplek ontruimd en van betere sloten voorzien.

Het Bijlmer Overlast Team, een samenwerking tussen het stadsdeel, de politie en de woningcorporatie, pakt overlast in de flats aan. Een ambtenaar van stadsdeel Zuidoost vertelt aan onderzoeker Peter Rensen: "Alle plekken waarvan de politie zegt dat ze bijdragen aan samenscholingen van daklozen, dealers en verslaafden, slopen wij weg."

De zachte hand van de gezondheidszorg heeft het curieuze onderscheid ingevoerd tussen 'eigen' en 'niet-eigen' junks waarbij de eerste, die in Zuidoost geregistreerd staan, op een veel minder harde aanpak mogen rekenen dan de tweede groep. Gebruikersruimten zijn het exclusieve domein van de eigen junks. De niet-eigen junks wordt het leven in de Bijlmer onmogelijk gemaakt. Daarnaast is er nog een plan om ook de probleemveroorzakende eigen junks bij elkaar te zetten in een van de laatste niet-gerenoveerde flats en deze flat soci-

De herstructurering van de Bijlmer is een succesverhaal....voor de zwarte middenklasse. (Foto Manuel Aalbers)

aal en fysiek te isoleren van de rest van de Bijlmer. "We zullen de verslaafden moeten isoleren. Onderbrengen op een drugseiland. (...) Als we het niet doen dan blijft het hier onleefbaar. En dan kunnen we het hele investeringsklimaat dat we hier aan het creëren zijn vergeten," zegt Hannah Belliott, oud-stadsdeelvoorzitter, gemeentewethouder en gezicht van de zwarte middenklasse, in een interview met NRC Handelsblad (geciteerd in Rensen). Alhoewel dit plan nauwelijks serieus wordt genomen, bevindt het zich al wel in de ambtelijke voorbereidingsfase. Ook ongeregistreerde migranten hebben te lijden onder de vernieuwing van de Bijlmer. Net als voor drugsgebruikers

bood de oude Bijlmer voor hen een plek die enerzijds anoniem was, maar waar anderzijds gebruik kon worden gemaakt van etnische sociale netwerken. Met de fysieke vernieuwing van de Bijlmer wordt het moeilijker voor hen om accommodatie te regelen en door de normalisatie van de Bijlmer tot 'standaardwijk' met eengezinswoningen vallen ze meer op dan voorheen. De vernieuwing van de Bijlmer betekent het wegvallen van een 'veilige haven'. In combinatie met de Koppelingswet betekent het dat werk, hulpverlening en onderdak ontoegankelijker voor hen worden.

Gekleurde vernieuwing

Volgens Don Mitchell wordt het 'recht op de stad' bepaald door de toegang tot de openbare ruimte. De veranderende regulering van de openbare ruimte in de Bijlmer leidt tot een beperkt recht voor daklozen, drugsverslaafden en tot op zekere hoogte ook ongeregistreerde migranten, omdat ze verantwoordelijk worden gehouden voor verloedering, onveiligheid en criminaliteit. Terwijl de Bijlmer eerst fungeerde als een marginaal gebied waar drugsverslaafden en daklozen door restrictief beleid elders terecht kwamen, moeten deze groepen nu ook de Bijlmer verlaten. Dit heeft niet alleen tot doel de middenklasse tevreden te maken, maar ook om de vastgoedsector een veilige investering te garanderen. In naam van de vernieuwing en verbetering voor huishoudens en bedrijven die als economisch waardevol worden gezien, wordt de openbare ruimte teruggewonnen op groepen die geen toegevoegde economische waarde hebben. In die zin is het beleid als neoliberal en revanchistisch te kenschetsen. Om Brenner en Theodore te parafaseren: 'neoliberalism is becoming increasingly urbanised'. En alhoewel dit geen inkomenspolarisatie tot gevolg heeft, is wel degelijk sprake van een ruimtelijke polarisatie of ruimtelijke zuivering waarbij bepaalde groepen de weg moeten ruimen voor anderen en de 'emancipatory city' het onderspit delft: sociale diversiteit en tolerantie kennen zowel in metaforische als in geografische zin hun grenzen. Voor de meest gedepriveerden geldt een ander beleid dan voor de lage en middenklasse. Enerzijds worden ze uitgesloten van en door de dominante instituties van de verzorgingsstaat. Anderzijds roept deze verzorgingsstaat parallelle instituties voor hen in het leven waarin de 'undesirables' aan een hogere mate van sociale controle onderhevig zijn. Het is duidelijk dat drugsgebruikers en daklozen niet langer in de Bijlmer welkom zijn, maar het is onduidelijk waar ze zullen blijven. Op een klein deel van deze groep is beter zicht omdat ze als huurders recht hebben op vervangende woonruimte. Een deel is verhuisd naar andere wijken. Zo kampt de (middel-)hoogbouw in Nieuwendam (Amsterdam-Noord) sinds een paar jaar met een sterke toename van overlast, drugs- en criminaliteitsproblemen. Deze toename loopt gelijk op met de instroom van

voormalige hoogbouwbezoekers uit de Bijlmer.

De vernieuwing van de Bijlmer is gekleurd. Niet omdat de zwarte lage klasse wordt vervangen door de witte middenklasse – het is juist de zwarte middenklasse die de Bijlmer heroverft op de verloedering. Maar het is ook de vastgoedsector die terrein heroverft: dankzij veel overheids subsidies is een stuk stad opnieuw ontgonnen voor winstgevende investeringen tegen een gereduceerd risico. De vernieuwing van de Bijlmer is tevens gekleurd voor de veelal zwarte 'undesirables' die het leven moeilijk wordt gemaakt. Het is zonder meer waar dat een deel van deze groep het leven van de Bijlmerbezoekers jarenlang zuur heeft gemaakt en nog steeds maakt. De 'undesirables' kunnen steeds minder op hulp rekenen en krijgen steeds vaker de rekening gepresenteerd. De vernieuwing van de Bijlmer betekent niet alleen de emancipatie van de zwarte middenklasse, maar ook de revanche op de 'undesirables'. Voor een succesvolle emancipatie van de Bijlmer en haar veelal zwarte bezoekers, bleek een beperkte maar toenemende dosis revanche noodzakelijk. Emancipatie en revanche gaan hand in hand.

Manuel Aalbers werkt als onderzoeker bij onderzoeksinstituut AMIDSt, Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is deels gebaseerd op onderzoek dat is verricht in opdracht van de Europese Unie in het kader van het project RESTATE, <www.restate.geog.uu.nl>.

Literatuurselectie

- Aalbers, M. et al (2003) Large housing estates in the Netherlands: Overview of developments and problems in Amsterdam and Utrecht. RESTATE report 2e. Utrecht: Utrecht University.
- Aalbers, M. et al (2004) Large housing estates in the Netherlands: Policies and practices. RESTATE report 3e. Utrecht: Utrecht University.
- Aalbers, M., Musterd, S. & Ostendorf, W. (2005) Large housing estates in the Netherlands: Opinions and prospects of inhabitants in Amsterdam. RESTATE report 4e I. Utrecht: Utrecht University.
- Brenner, N. & Theodore, N. (eds.) (2002) Spaces of neoliberalism. Urban restructuring in North America and Western Europe. Oxford: Blackwell.
- Lees, L. (2000) A reappraisal of gentrification: towards a 'geography of gentrification'. *Progress in Human Geography* 24 (3): 389-408.
- Mitchell, D. (2003) The right to the city. Social justice and the fight for public space. New York: Guilford.
- Rensen, P. & Deben, L. (2002) Uitgeteld in de Bijlmer. Nachtzwerfers in de Bijlmer-hoogbouw. Amsterdam: Aksant.
- Rensen, P. (2002) Einde van een daklozenparadijs. *Rooilijn* 35, pp. 386-391.
- Smith, N. (1996) The new urban frontier. Gentrification and the revanchist city. London: Routledge.
- Smith, N. (2002) New globalism, new urbanism: Gentrification as global urban strategy. *Antipode* 34: 427-450.
- Westerloo, G. van (2002) De koningin van de Bijlmer. Deelraadvoorzitter Hannah Belliot schipperde vier jaar lang tussen zwart en wit. *NRC Handelsblad Magazine M*, februari, p. 6-21.